

Jacek Bonarek

Alania i Bizancjum w Kronice Michała Psellosa

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 11, 9-19

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Bonarek
(Piotrków Trybunalski)

ALANIA I BIZANCJUM W *KRONICE* MICHAŁA PSELLOSA

Wydarzenia XI wieku, burzliwego i przełomowego w dziejach Bizancjum, zostały opisane przez kilku naocznych świadków, spośród których można wymienić Michała Psellosa¹, Michała Attaliatesa² czy Jana Skylitzesa³. Wszyscy

¹ Michał Psellos urodził się w Konstantynopolu w 1018 roku, natomiast nie jest znana dokładna data jego śmierci, prawdopodobnie nastąpiła ona pod koniec XI wieku (1096 bądź 1097); Michel Psellos, *Chronographie*, ed. E. Renauld, 2 vol., Paris 1926-1928 (dalej Psell.); patrz też: J. Hussey, *Michael Psellus, the Byzantine Historian*, „Speculum”, 10, 1935, s. 81-90; E. Renauld, *Etude de la langue et du style de Michel Psellos*, Paris 1920; Ja. N. Liubarskij, *Michail Psell. Ličnost i mirovozzrenie (Nekotorye itogi i problemy izučenia)*, „Vizantijskij Vremennik”, 30, 1969, s. 73-93 (dalej VV); idem, *O žanrovoi i kompozicionnoi specifike „Chronografii” Michaila Psella*, VV, 31, 1971, s. 23-37; idem, „Kratkaia istoria” Michaila Psella: *suščestvuet li problema avtorstva?*, VV, 55 (80), 1994, s. 80-84; A. Gadolin, *A theory of history and society with special reference to the Chronographia of Michael Psellus*, Lund 1970; C. Chamberlaine, *The Theory and Practice of Imperial Panegyric in Michael Psellus*, „Byzantion”, 56, 1986, s. 16-27 (dalej Byz.); P.V. Bezobrazov, Ja.N. Liubarskij, *Dve knigi o Michaille Pselle*, Sankt-Peterburg 2001; A. Schminck, *Zum Todesjahr des Michael Psellos*, „Byzantinische Zeitschrift”, 94, 2001, s. 190-196 (dalej BZ); A. Karpozilos, *When did Michael Psellus die*, BZ, 96, 2003, s. 671-677; V. Stanković, *Tropeoforos kod Michaila Psela. Jeden primer političke upotrebe retorike*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, 41, 2004, s. 133-151 (dalej ZRVI); E. McCartney, *The Use of Metaphor in Michael Psellos’ Chronographia*, [w:] *Byzantine Narrative. Papers in Honour of Roger Scott*, ed. J. Burke et al., Melbourne 2006, s. 84-91.

² Michał Attaliates urodził się pomiędzy 1020 a 1030 rokiem, a zmarł ok. 1085 roku. Jego główne dzieło to *Historia* obejmująca lata 1034-1079/1080, o charakterze panegiryku ku czci Nikefora III Botaniaty; Miguel Attaliates, *Historia*, ed. Perez Martin, Madryt 2002 (dalej Attal.); patrz też: E.Th. Tsolakis, *Aus dem Leben des Michael Attaleiates (seine Heimatstadt, sein Geburts- und Todesjahr)*, BZ, 58, 1965, s. 3-10; idem, *Das Geschichtswerk des Michael Attaleiates und die Zeit seiner Abfassung*, „Byzantina”, 2, 1970, s. 251-268; P. Lemerle, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris 1977, s. 65-112; P. Gautier, *La Diataxis de Michel Attaliates*, „Revue des Etudes Byzantines”, 39, 1981, s. 5-143; A. Kazhdan, S. Franklin, *Studies on Byzantine Literature of 11th and 12th Centuries*, Cambridge 1984, s. 32-68.

³ Jan Skylitzes autor *Zarysu dziejów* opisującego dzieje Bizancjum od 812 do 1057 roku urodził się po 1040. W części rękopisów dzieła Jana Skylitzesa opis wydarzeń został doprowadzony do roku 1079 i fragment ten jest znany jako *Kontynuacja Skylitzesa* (E.Th. Tsolakes, *He syncheia tes Chronographias tou Ioannou Skylitse*, Thessalonike 1968), jednak, co należy zaznaczyć, w tym przypadku autorstwo Jana Skylitzesa jest mało prawdopodobne. Jan Skylitzes zmarł prawdopodobnie w pierwszej dekadzie XII wieku; *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, rec. I. Thurn (CFHB, V), Berlin-New York 1973 (dalej Scyl.); patrz też: C. de Boor, *Zu Johannes Skylitzes*,

oni należeli do elity bizantyńskiego społeczeństwa, piastując wysokie administracyjne i dworskie stanowiska, co umożliwiało im zdobywanie wiarygodnych informacji. Niewątpliwie jedno z najciekawszych dzieł stworzył uzdolniony i wszechstronnie wykształcony Michał Psellos, autor *Kroniki*, w której przedstawił stulecie z dziejów Bizancjum, zawierające się pomiędzy początkiem panowania Bazylego II a końcem rządów Michała VII Dukasa. Można by przypuszczać, że jako bizantyński mąż stanu przebywający w cesarskim otoczeniu, wpływający nawet na obsadę tronu, a wreszcie wychowawca cesarskiego syna, winien przedstawić najdokładniej bizantyńskie dzieje, jakie rozegrały się za jego życia. Nie sposób odmówić Psellosowi talentu pisarskiego oraz zmysłu obserwacji, jednakże zalety te, które pozwoliły wprawdzie autorowi *Kroniki* przybliżyć psychikę bizantyńskiej elity XI wieku, utrudniają zarazem badania nad historią polityczną będącego na rozdrożu państwa. Szczególnym trafem bowiem Michał Psellos nad nudną i rzetelną relacją wydarzeń, co sam przyznaje w swym dziele⁴, przedkładał pikantne szczegóły z życia dworu oraz obserwacje psychologiczne ze szczególnym uwzględnieniem własnego ego⁵.

Jednym z wydarzeń – jak można przypuszczać ważnym dla Konstantynopola, a potraktowanym przez Michała Psellosa w zwyczajowy dla niego sposób – są kontakty Alanii i Bizancjum w połowie XI wieku, kiedy w Konstantynopolu przebywała w charakterze zakładniczki księżniczka alańska. Psellos informuje o tym w sposób wprawdzie barwny, lecz niekonkretny, podkreślając przede wszystkim fakt, że stała się ona z czasem kochanką cesarza Konstantyna IX Monomacha⁶. Ten też aspekt, uczucia starzejącego się cesarza, dominuje w opi-

BZ, 13, 1904, s. 356-369; idem, *Weiteres zur Chronik des Skylitzes*, BZ, 14, 1905, s. 356-369; M. S i u z i u m o v, *Ob istočnikach Lva D'iakona i Skilicy*, „Vizantijskoe Obozrenie”, 2, 1916, s. 106-134; A. P. K a Ź d a n, *Iz istorii vizantijskoj chronografii X v. 2. Istočniki L'va Diakona i Skilicy dlia istorii tret'ei četverti X stoletia*, VV, XX, 1961, s. 106-116; S. C. E s t o p a n á n, *Skylitzes Matritensis I. Reproducciones y miniaturas*, Barcelona-Madrid 1965; D. I. P o l e m i s, *Some Cases of Erroneous Identification in the Chronicle of Skylitzes*, „Byzantinoslavica”, 26, 1965, s. 74-81 (dalej Bsl.); J. F e r l u g a, *John Scylitzes and Michael of Devol*, ZRVI, 10, 1967, s. 163-170; W. S e i b t, *Ioannes Skylitzes. Zur Person des Chronisten*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik”, 25, 1976, s. 81-85 (dalej JÖB); J. S h e p a r d, *A suspected source of Scylitzes' Synopsis Historion: the great Catacalon Cecaumenus*, „Byzantine and Modern Greek Studies”, 16, 1992, s. 171-181; Th. S k l a v o s, *Moralising History: The Synopsis Historiarum of John Skylitzes*, [w:] *Byzantine Narrative. Papers in Honour of Roger Scott*, ed. J. Burke et al., Melbourne 2006, s. 110-119; też: Jean S k y l i t z è s, *Empereurs de Constantinople*, ed. B. Flusin, J.-Cl Cheynet, Paris 2003, s. V-XXIV.

⁴ Np. Psell., VI, 73.

⁵ Psellos, ten nieustannie szczebioce na temat siebie samego, swoich studiów, intelektualnych osiągnięć, pobytu w klasztorze, swego osobistego uroku, któremu ulegali poszczególni cesarze, itd. (C. M a n g o, *Historia Bizancjum*, Gdańsk 1997, s. 238).

⁶ Znaczenie Alanki na dworze bizantyńskim uwypuklał nadany jej tytuł sebasty oraz plotka, że po śmierci Zoe Monomach chciał ją uczynić cesarzową, a nie zrobił tego powstrzymany strachem

sie epizodu, jak się wydaje, ważnego dla dziejów militarnych i politycznych Bizancjum połowy XI wieku.

Warto bowiem podkreślić, że położona na północnych stokach Kaukazu Alania była od dawna dosyć istotnym elementem w politycznej mozaice bizantyńskiej ekumeny⁷. Granice alańskiego państwa prawdopodobnie obejmowały terytorium od rzeki Wielki Zelenczuk na zachodzie do Argunu na wschodzie, na północy z kolei opierały się o rzekę Terek, na południu natomiast kończyły się na kaukaskich przełęczach⁸.

Mieszkańcy Alanii wywodzili się od sarmackich Alanów, którzy w znacznej części u schyłku starożytności wyruszyli na Zachód i tam wraz z Wandalami oraz Swebami podbijali Hiszpanię⁹. Natomiast ta część Alanów, która pozostała na Wschodzie, przetrzymała najazdy kolejnych fal ludów tureckich, zachowując

przed gniewem swej szwagierki cesarzowej Teodory oraz zakazami prawa kanonicznego, które zabraniało całkowicie czwartego małżeństw, którym byłby związek Konstantyna Monomacha z Alanką; Psell, VI, 153; patrz też: L. Garland, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium*, London-New York 1999, s. 165; Ju. A. Kulakovskij, *Izbrannye trudy po istorii alanov i Sarmatii*, S.-Peterburg 2000, s. 137.

⁷ Na temat Alanii patrz np.: Z.N. Vaneev, *Srednevekovaia Alania*, Stalininir 1959; E.Č. Skrżinskaja, *Grečeskaia nadpis' iz srednevekovoii Alanii (Severnyi Kavkaz)*, VV, 21, 1962, s. 118-126; Ju.S. Gaglojti, *Alany i voprosy etnogeneza Osetii*, Tbilisi 1966; V.A. Kuznecov, *Alanskie plemena Severnego Kavkaza*, Moskwa 1962 (MIA, 106); idem, *Alania v X-XIII vv.*, Ordżonikidze 1971; V.B. Kovalevskaja, *Kavkaz i alany*, Moskwa 1984; K.G. Doguzov, *Vizantijsko-alanskie otnošenija (VI-XII v.)*. *Avtoreferat dissertacii na soiskania učenoii stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Tbilisi 1987; V.M. Batčae v, *Feodal'nye zamki Alanii*, [w:] *Alanica II. Alany i Kavkaz*, Władykaukaz 1992, s. 136-151; S.N. Malachov, *K voprosu o lokalizacii eparchial'nogo centra Alanii v XII-XVI vv.*, [w:] *Alanica: I. Alany, zapadnaia Evropa i Vizantia*, Władykaukaz 1992, s. 149-179; idem, *Alano-vizantijskie zametki (časť I)*, [w:] *Alany: istoria i kul'tura*. Severo-osentinskij institut gumanitarnych issledovanij, Władykaukaz 1995, s. 376-388; idem, *Vizantijsko-alanskie otnošenija v seredine XI veka*, [w:] *Drevne i srednevekove civilizacii i varvarskij mir*, Stavropol 1999, s. 190-201; A.V. Gadlo, *Etičeskaia istoria severnego Kavkaza X-XIII vv*, Sankt-Peterburg 1994, wdg indeksu.

⁸ Obszar ten stanowił jądro historycznej Alanii, jakkolwiek jej granice polityczne czasem wykraczały dalej, np., prawdopodobnie pod koniec X w., po upadku kaganatu chazarskiego zniszczonego przez Świętosława, Alanowie zdołali rozciągnąć rządy na żyzne stepy na północ od rzeki Terek, jednakże niecały wiek później granicą ponownie stała się wspomniana rzeka, gdyż na stepach nadczarnomorskich panowali już Połowcy; V.A. Kuznecov, *Alania ...*, s. 10-12; patrz też: V.B. Kovalevskaja, op. cit., s. 107-142; Ju.A. Kulakovskij, *Izbrannye...*, s. 123-125.

⁹ E.A. Thompson, *Romans and Barbarians: the decline of the Western Empire*, London 1982, wdg indeksu; Ju.A. Kulakovskij, *Izbrannye ...*, s. 82-122; J. Arce, *The Enigmatic Fifth Century in Hispania: Some Historical Problems*, [w:] *Regna et gentes. The Relationship between Late Antiquity and early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, ed. H.-W. Goetz, J. Jarnut, W. Pohl, Leiden-Boston-Köln 2003, s. 136-157; R. Collins, *Visigothic Spain 409-711*, Oxford 2006, s. 11-14; M. Pawlak, *Konflikty Rzymian z barbarzyńcami nad Renem w latach 365-425*, [w:] *Barbarzyńcy u bram Imperium*, red. S. Turlej, Kraków 2007, s. 77-98.

własną tożsamość i lawirując jednocześnie pomiędzy ówczesnymi światowymi potęgami: najpierw sasanidzką Persją oraz Bizancjum, a następnie kalifatem i Bizancjum¹⁰. Strategiczne położenie Alanii kontrolującej ważne szlaki prowadzące przez Kaukaz powodowało bowiem, że obie potęgi pretendowały do zwierzchności nad nią. Jednocześnie Alanowie weszli w strefę wpływów Chazarii, spod kurateli której zdolali wyzwolić się prawdopodobnie na przełomie wieku IX i X¹¹, jakkolwiek pewne związki pomiędzy nimi pozostały. Nawet sprowokowane przez władze bizantyńskie wrogie działania Alanów wobec kaganatu chazarskiego w latach trzydziestych X wieku nie doprowadziły do całkowitego zerwania z Chazarami i do momentu ruskiej wyprawy na Chazarię stosunki pomiędzy obydwojema państwami były przynajmniej poprawne¹².

Jak już zostało wspomniane, Alanowie najpóźniej w początkach X wieku zdolali zyskać faktyczną niezależność, co wydaje się znajdować potwierdzenie w źródłach epoki, szczególnie proveniencji bizantyńskiej¹³. Przykład można znaleźć w liście patriarchy Mikołaja Mistyka skierowanym w 917 r. do władcy Bułgarów Symeona, gdzie została zawarta groźba pchnięcia przeciw Bułgarom koalicji sprzymierzonych z Bizancjum ludów, wśród których wymienieni zostali również Alanowie¹⁴. Alania została także wspomniana w dwóch dziełach, których powstanie jest związane z cesarzem Konstantynem VII Porfirogenetą. W dziele jego autorstwa zatytułowanym *De administrando imperio* Alanowie występują jako potencjalni sojusznicy przeciwko Chazarom, mogący zapewnić pokój bizantyńskim posiadłościom na Krymie¹⁵. Istotne również są informacje pocho-

¹⁰ V.B. K o v a l e v s k a i a, op. cit., s. 133-134; Ju.A. K u l a k o v s k i j, *Izbrannye ...*, s. 125-126; V.Ja. P e t r u c h i n, P.S. R a e v s k i j, *Očerki istorii narodov Rossii v drevnosti i rannem srednevekov'e*, Moskwa 2004, s. 226-227.

¹¹ V.A. K u z n e c o v, *Alania...*, s. 15-16; K.G. D o g u z o v, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 13-14; A.P. N o v o s e l ' c e v, *Chazarskoe gosudarstvo i ego rol' v istorii Vostočnoj Evropy i Kavkaza*, Moskwa 1990, s. 106; M. W h i t t o w, *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025*, London 1996, s. 240; por.: Z.N. V a n e e v, *Srednevekovaia...*, s. 135; Ju.A. K u l a k o v s k i j, *Izbrannye...*, s. 131.

¹² V.A. K u z n e c o v, *Alania...*, s. 22.

¹³ Jakkolwiek nie tylko, bowiem na przykład jeden z najsłynniejszych arabski geografów i historyków al-Masudi wymienia osiem krajów i ludów kaukaskich: Alanów, Sarir (Awarów), Chazarów, Gurzan (Gruzinów), Abchazów, Canarów (górali z okolic Dariału) i Kaszak (plemiona adygejskie) (A.V. G a d l o, op. cit., s. 17-18). Warto w tym momencie również zauważyć, że spośród owych ośmiu kaukaskich społeczności pięć znajdowało się w bezpośredniej zależności bądź w strefie zainteresowania Konstantynopola.

¹⁴ Nicolai I Constantinopolitani patriarchae *Epistolae*, ed. R.J.H. J e n k i n s, L.G. W e s t e r i n k, (CFHB, VI, 1973), Waszyngton 1973, s. 158, 160; patrz: Ju.A. K u l a k o v s k i j, *Izbrannye ...*, s. 135-136; V.Ja. P e t r u c h i n, P.S. R a e v s k i j, *Očerki istorii...*, s. 227.

¹⁵ Constantinus Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, ed. Gy. M o r a v c s i k, R.J.H. J e n k i n s (CFHB, I), Washington 1967, cap. 10, 11. Informacja Konstantyna Porfirogenety wywołała dyskusję, o jakich Alanach jest mowa. Zdaniem Ju. A. Kulakowskiego rolę przypisaną

dzące z innej pracy przypisywanej uczonemu cesarzowi, mianowicie z *De ceremoniis aulae byzantinae*, gdzie również jest mowa o Alanii¹⁶. Informacje zawarte w tym dziele szczególnie wydają się podkreślać status Alanii jako niezależnego i liczącego się państwa¹⁷, sam natomiast władca Alanii został nazwany duchowym synem cesarza¹⁸. Warto w tym miejscu podkreślić, że mowa jest o władcy państwa, które uzyskało faktyczną niezależność na przełomie IX i X wieku, a w dodatku przez znaczną część X stulecia pozostawało nadal w dość silnych związkach z Chazarią, mimo to ranga władców Alanii została przez Konstantynopol wyniesiona wysoko, co tym bardziej wydaje się potwierdzać jej znaczenie w regionie Kaukazu.

Rola Alanów wzrosła więc niepomiaralnie w X w., a ich związki z Konstantynopolem zostały ugruntowane¹⁹, co prawdopodobnie było spowodowane między innymi narastającą chrystianizacją państwa²⁰. Nie do przecenienia wydaje się również wzrost znaczenia Alanii jako najpotężniejszego państwa na północ od

przez cesarza mogli jedynie spełniać Alanowie koczujący w stepach naddoneckich (Ju.A. Kulakovskij, *Izbrannye...*, s. 135; patrz też: S.A. Pletneva, *Chazary*, Moskwa 1976, s. 67), jako że Alanowie z Kaukazu mieli małe możliwości zapewnić bezpieczeństwo posiadłościom bizantyńskim na Krymie. Jednakże warto również zauważyć, że cesarz Konstantyn VII w swym dziele wspomina także o klimatach Chazarii graniczących notabene z Alanią, tym samym więc mowa byłaby o Alanach kaukaskich (Z.N. Vaneev, *Srednevekovaia...*, s. 136-138; V.A. Kuznecov, *Alania...*, s. 17; patrz też: Ju.A. Kulakovskij, *Izbrannye...*, s. 132). Z kolei zestawienie Krymu oraz Klimatów mogłoby przeczyć takiemu pogładowi. Być może Porfirogeneta spoglądał na Alanów jak na pewną całość bez względu na ich miejsce zamieszkania.

¹⁶ Constantini Porphyrogeniti imperatoris *De ceremoniis aulae byzantinae* libri duo, t. 2, Bonn 1830, cap. 48, s. 688.

¹⁷ De cer., cap. 48, s. 686-689; Ju.A. Kulakovskij, *Izbrannye...*, s. 135.

¹⁸ De cer., cap. 48, s. 688; Z.N. Vaneev, *Srednevekovaia...*, s. 138-139. Na temat bizantyńskiej koncepcji rodziny władców patrz np.: A. Grabar, *God and the „Family of Princes” presided over by the byzantine emperor*, „Harvard Slavic Studies”, 1954, 2, s. 117-123; G. Ostrogorski, *The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order*, „Slavonic and East European Review”, 35, 1956, s. 5-14; F. Dölger, *Die „Familie der Könige” im Mittelalter*, [w:] idem, *Byzanz und die Europäische Staatenwelt*, Darmstadt 1964, s. 34-69; I.P. Medvedev, *Imperia i suverenitet v srednie veka (Na primere istorii Vizantii i nekotorych sopredel' nych gosudarstv)*, [w:] *Problemy istorii meždunarodnykh otnoženij. Sbornik statei pamiaty akademika E.V. Tarla*, Leningrad 1972, s. 416-417; J. Baszkiewicz, *Państwo suwerenne w feudalnej doktrynie politycznej do początków XIV wieku*, Warszawa 1964, s. 141-149; H. Grala, *Uniwersalizm wschodni (idea Cesarstwa Powszechnego w kręgu cywilizacji bizantyńskiej)*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 1, cz. 1, Gdańsk-Toruń 1995, s. 141-143.

¹⁹ Nie zmieniła tego również porażka w walce z Chazarami w 932 roku, co było notabene efektem posunięć dyplomatycznych Konstantynopola.

²⁰ Na temat chrystianizacji Alanów: Ju.A. Kulakovskij, *Christianstvo u Alan*, VV, 5, 1898, s. 1-18 (= idem, *Izbrannye...*, s. 165-192); Z.N. Vaneev, *Srednevekovaia...*, s. 163-169; V.A. Kuznecov, *Alania...*, s. 20; A.P. Novosel'cev, op. cit., s. 106; M. Whitton, op. cit., s. 241; S.A. Ivanov, *Vizantijskoe missionerstvo. Možno li sdelat' iz „varvara” christianina?*, Moskwa 2003, s. 178-190.

Kaukazu po katastrofalnej dla kaganatu chazarskiego wyprawie księcia Świętosława²¹. Wprawdzie dzieje Alanii w drugiej połowie X wieku są trudne do precyzyjnego przedstawienia, przede wszystkim z powodu braku świadectw źródłowych²², jednakże hipotezę taką uzasadnia rola i znaczenie Alanii w wieku następnym.

Już w 1022 roku, jesienią, poselstwo alańskie spotkało się z cesarzem Bazylim II w Trapezuncie, postulując przekazanie w ręce Alanów praw do klasztoru św. Epifaniasza w mieście Kerasunt²³. Cesarz spełnił prośbę poselstwa, a jego ustępstwo można tłumaczyć tym, że w tym samym czasie podjął on energiczne działania, by wzmocnić pozycje Konstantynopola na Kaukazie²⁴. Warto również dodać, że prawdopodobnie w 1025 roku w skład oddziałów bizantyńskich mających odzyskać dla cesarstwa Sycylię wchodzili także Alanowie²⁵. Można więc

²¹ Wyprawa ruska w 965 roku zadała decydujący cios Chazarom, niszcząc ich znaczenie polityczne oraz gospodarcze; lit. patrz np.: N.D. Z n o i k o, *O pochode Sviatoslava na vostok*, „Żurnal Ministerstva Narodnogo Prosvieščenia”, 1908 (dekabr’), s. 258-299; A.V. G a d l o, *Vostočnyi pohod Sviatoslava*, [w:] *Problemy istorii feudal’noi Rossii. Sbornik V. V. Mavrodina*, Leningrad 1971, s. 59-67; A.P. Novoselcev, op. cit., s. 219-231; G. Rostkowski, *Wyprawa Światosława na Chazarię w 965 r. i jej następstwa*, „Przegląd Historyczny”, 112, 2001, s. 269-283. Informacje te pośrednio potwierdza również arabski historyk Ibn Haukal, którego chronologia wydarzeń odbiega od powszechnie przyjętej, bowiem umiejscawia on wyprawę Rusów w 365 r. hidżry (XI 968-XI 969 r.); lit. patrz np.: T.M. K a l i n i n a, *Svedenia Ibn Chaukalia o pochodach Rusi vremen Sviatoslava*, „Drevneiše gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovania 1975”, Moskwa 1976, s. 90-101.

²² V.A. K u z n e c o v, *Alania...*, s. 26.

²³ V.A. K u z n e c o v, *Alania...*, s. 27.

²⁴ Warto zauważyć, że proces podporządkowywanie przez Bizancjum przede wszystkim armeńskich państweczek rozpoczął się już zajęciem Taronu po śmierci Aszota I w 966 roku. W 1021 roku Bazyli odniósł spektakularny sukces, przejmując z rąk Senekerima Waspurakan, jakkolwiek warto dodać, że nowy nabytek był już wówczas zagrożony przez najazdy tureckie. Z kolei w latach 1021-1022 Bazyli II toczył walki z królem Iberii i Abchazji Jerzym I; lit. patrz np.: H.M. B a r t i k i a n, *La conquête de l’Arménie par l’Empire byzantin*, „Revue des Etudes Armeniens”, 8, 1971, s. 327-340 (dalej REA); V.A. A r u t i u n o v a - F i d a n i a n, *Armianskie srednevekove istoriki ob ekspansii Vizantijskoj imperii na Vostok v X-XII vv.*, „Istoriko-filologičeskij žurnal”, 2, 1978, s. 191-206; K.N. J u z b a š i a n, *Novye dannye dla izučenia vizantijskoj administracii v Armenii i Gruzii v XI v.*, „Kavkaz i Vizantia”, 2, 1980, s. 68-72; idem, *Armianskie gosudarstva epochi Bagratidov i Vizantia IX-XI vv.*, Moskwa 1988, s. 117-174; C. H o l m e s, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, s. 480-487.

²⁵ Informacje zawarte w *Annales Baresnes* (*Annales Baresnes*, ed. G. H. Pertz, MGH, ss 5, Hanower 1844, s. 53) podają, że w 1025 r. cesarz Bazyli II wysłał na Półwysep Apeniński armię, składającą się z różnorodnych sił, ... *id est Russorum, Guandalorum, Turcorum, Bulgarorum, Vlachorum, Macedonum aliorumque*. Zdaniem części historiografii pod zagadkowym etnonimem *Guandali* mogą kryć się właśnie Alanowie (V.G. V a s i l’ e v s k i j, *Varjago-russkaja i varjago-angliskaja družina v Konstantinopole XI i XII v.*, [w:] idem, *Trudy*, I, Sankt-Peterburg 1908, s. 208; V.A. K u z n e c o v, *Alania...*, s. 27); na temat samej wyprawy patrz też: J. G a y, *L’Italie méridionale et l’empire byzantin*, Paris 1904, s. 428-429; V. v o n F a l k e n h a u s e n, *Between Two Empires: Southern Italy in the Reign of Basil II*, [w:] *Byzantium in the Year 1000*, ed. P. Magdalino, Leiden-Boston 2003, s. 149-150.

przypuszczać, że bez względu na to, czy owe oddziały miały charakter najemny czy sojuszniczy, Bazylemu zależało na dobrych kontaktach z Alanią. Z kolei prawdopodobnie w 1033 roku władająca twierdzą Anakopsis Alanka Alda miała przekazać ją cesarzowi Romanowi Argyrosowi²⁶. W tym samym czasie, dokładnie w latach 1032 i 1033, wschodni odłam Alanów zaatakował Dagestan²⁷. Wydarzenia te potwierdzałyby istotną rolę Alanii w rejonie Kaukazu w pierwszej połowie XI wieku²⁸.

Z kolei w odniesieniu do bezpośrednich kontaktów Alanii z Konstantynopolem w połowie XI wieku interesujące informacje, jak już zostało wspomniane, przekazał Michał Psellos. Trudno je jednak wychwycić, gdyż zgodnie ze swoją manierą pisania, nie przywiązuje on wagi do szczegółów chronologicznych czy zbytnej precyzji w przedstawieniu wydarzeń politycznych, skupiając się na barwnym opisie romansu alańskiej księżniczki i basileusa Romejów. I trzeba przyznać, że jest to, jak przystało na Psellosa, opis żywy i soczysty w swym wyrazie. Kronikarz pozwala bowiem sobie na uwagę, że owa Alanka nie wyróżniała się nadmierną urodą, za wyjątkiem jasnej cery i pięknych, błyszczących oczu²⁹. Podkreśla również, że Konstantyn cenił jej królewską krew³⁰. W dalszej relacji podkreśla, że początkowo cesarz nie nagłaśniał nowego związku i dopiero śmierć Zoe w 1050 roku doprowadziła do istotnej zmiany w położeniu Alanki obsypywanej odtąd drogocennymi darami, a zwłaszcza biżuterią³¹.

Jak już zostało poprzednio wspomniane, Konstantyn Monomach miał nawet przemyśliwać o małżeństwie z nią³², do czego jednak nie doszło ze względu na zakazy prawa kanonicznego oraz na fakt, że współrządząca wówczas z Konstantynem Monomachem ostatnia przedstawicielka macedońskiej dynastii, Teodora, zgodnie ze słowami Psellosa, nie ścierpiałaby być jednocześnie cesarzową i poddaną³³. Najwyraźniej nie przeszkadzało jej jednak, że cesarska nałożnica została

²⁶ V.A. Kuznecov, *Alania...*, s. 30; też: Z.N. Vaneev, *Srednevekovaia...*, s. 141.

²⁷ Mówiąc o najazdach alańskich na Dagestan, można wspomnieć o hipotezie, że w roku 1033 Alanowie współdziałali z Rusami; V.A. Kuznecov, *Alania...*, s. 28.

²⁸ Z.N. Vaneev, *Srednevekovaia...*, s. 140-141.

²⁹ Warto w tym momencie przypomnieć zachwyty Psellosa nad Sklerajną (Psell., VI, 50, 60-61).

³⁰ Psell., VI, 145.

³¹ Psell., VI, 152.

³² Psellos podkreśla również, że kiedy do Konstantynopola przybywali wysłannicy ojca księżniczki, to cesarz, przyjmując ich, miał nazywać swoją kochankę żoną i cesarzową (Psell., VI, 154).

³³ Psell., VI, 153. Należy podkreślić, że licząca w tym czasie prawie siedemdziesiąt lat Teodora okazała się osobą niezwykle energiczną i stanowczą, chociaż nie do końca utalentowaną, co szczególnie widoczne było podczas jej krótkotrwałych samodzielnych rządów w 1055-1056 roku; patrz np.: L. Garland, *Byzantine...*, s. 165-167; J. Dédé, „*Osierocone Cesarstwo*”, czyli *jakiego władcy już nie potrzebowali Bizantyńczycy po wygaśnięciu dynastii macedońskiej*, [w:] *Hominem quaerere. Człowiek w źródle historycznym*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2008 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia), s. 126.

obdarowana tytułem sebasty oraz osobistą strażą, a *potoki bogactw* i *rzeki złota* kierowane były przez cesarza do komnat Alanki³⁴.

Jak łatwo dostrzec w powyższych fragmentach Michał Psellos ze swadą i niewątpliwym talentem literackim przedstawił psychologiczną stronę związku Monomacha i alańskiej zakładniczki, mianowicie afekt do młodziutkiej dziewczyny mężczyzny mającego już ponad pięćdziesiąt lat i nie mogącego sobie poradzić z własnymi namiętnościami. Nietrudno wyobrazić sobie również niechęć, jaką wobec owego związku żywiła szwagierka cesarza, niezamężna i niemal siedemdziesięcioletnia Teodora. Jednakże owe opisy nie podają zbyt wiele informacji na temat stosunków, jakie łączyły oba kraje, a także nie tłumaczą, czy rzeczywiście, co sugerował sam Michał Psellos, jedyną przyczynę związku z Alanką stanowił fakt, że cesarzowa była zbyt leciwa, aby współżyć ze swym chutliwym mężem³⁵, a dary i poselstwa wysyłane na Kaukaz były prostym następstwem namiętności dojrzałego mężczyzny. Michał Psellos oskarża również Konstantyna IX o to, że ze względu na swój afekt do Alanki zubożył państwo bizantyńskie, zgadzając się, by znaczna część jego skarbów powędrowała do Alanii³⁶.

Dość istotna wydaje się w tym momencie chronologia wydarzeń. Michał Psellos podaje bowiem, że Alanka została kochanką cesarza, kiedy sebastą czyli poprzednią metresa, Maria Skleraina już nie żyła³⁷. Wprawdzie sam Psellos zwyczajowo unika podawania ścisłych dat, ale prawdopodobnie zmarła ona około 1045 roku³⁸, siłą rzeczy więc związek z alańską księżniczką musiał nastąpić po tej dacie. Jednak sam Psellos zastrzega, że Konstantyn Monomach, dopóki żyła cesarzowa Zoe, nie afiszował się z nowym związkiem i dopiero po śmierci żony, czyli po 1050 roku nastąpiło wywyższenie metresy oraz ewentualne podjęcie kroków zmierzających do uczynienia z niej legalnej żony, a także nawiązanie ściślejszych kontaktów z Alanią.

Pojawia się w tym momencie pytanie, jakie ewentualnie korzyści miał nadzieję odnieść Monomach poprzez zbliżenie z Alanią³⁹, o której Michał Psellos napisał, że nie jest to królestwo zbyt okazałe, w dodatku nie cieszy się poważaniem, stara się jednak zapewnić państwo bizantyńskie o swej wierności⁴⁰. Ze słów kronikarza wynika też jednoznacznie, że wyłącznym beneficjentem zaistniałej sytuacji jest

³⁴ Psell., VI, 153.

³⁵ Psell., VI, 151.

³⁶ Psell., VI, 153.

³⁷ Psell., VI, 151.

³⁸ W. S e i b t, *Die Skleroi*, Wien 1976, s. 75; S.N. M a l a c h o v, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 191.

³⁹ Zakładając naturalnie, co było już kilkakrotnie podkreślane, że postęпки Monomacha nie były powodowane jedynie namiętnością do zakładniczki.

⁴⁰ Psell., VI, 151; patrz też: S.N. M a l a c h o v, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 191.

owo mało znaczące państwo, gdyż liczne statki wypełnione bizantyńskimi skarbami wypływały z Konstantynopola, by wzbogacić kraj Alanów⁴¹.

Być może jednak zacieśnienie kontaktów z Alanią i przychylna polityka cesarza Konstantyna Monomacha wobec niej miały na celu dobro cesarstwa, mianowicie ewentualną pomocą militarną⁴². Nie należy bowiem zapominać, że w latach, w których rozkwitało uczucie Monomacha i Alanki, doszło do kilku ważnych wydarzeń w dziejach Bizancjum. Na Bałkanach nastąpiła eskalacja konfliktu z Pieczyngami⁴³, natomiast w Azji Mniejszej Bizantyńczycy zostali zmuszeni do walk z Turkami⁴⁴, podczas których nie odnosili raczej spektakular-

⁴¹ Psell, VI, 153. Warto jednak podkreślić, że historyk starał się przedstawić panowanie Konstantyna IX Monomacha w nie najlepszym świetle; S.N. Malachov, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 192; P.V. Bezobrazov, Ja. N. Liubarskij, *Dve knigi...*, s. 434-438.

⁴² S.N. Malachov, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 192.

⁴³ Np. Kegen z nadania cesarskiego otrzymał nadzór nad trzema twierdzami naddunajskimi (Scyl., s. 456-457). Na temat ekspansji Pieczyngów patrz np.: A.P. Každan, *Iovan Mavropod, pečenegi i russkije v seredinie XI v.*, ZRVI, 8, 1963, s. 177-184; idem, *Once more the „alleged” Russo-Byzantine treaty (c. 1047) and the Pecheneg crossing of the Danube*, JOB, 26, 1977, s. 65-77; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bukareszt 1970, s. 50-78; J. Shepard, *John Mauropous, Leo Tornicius and an alleged Russian army: the chronology of the Pecheneg crisis of 1048-1049*, JOB, 24, 1975, s. 61-89; I. Jordanov, *Sceau d’archonte de Πατζινακία du XIe s.*, „Etudes Balkaniques”, 28, 2, 1992, s. 79-82; E. Malamut, *L’image byzantine des Petchénègues*, BZ, 88, 1995, s. 118-128; I.O. Kniaz’kij, *Vizantija i kočevniki južnorusskich stepiej*, Sankt Petersburg 2003, s. 36-50; J. Dudek, *Pieczęć magistra Jana Kegeny jako wyraz polityki Bizancjum wobec stepowców w połowie XI w.*, [w:] „Causa creandi”: o pragmatyce źródła historycznego, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2005 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia), s. 327-343; idem, *Ludy tureckie w Cesarstwie Bizantyńskim w latach 1025-1097*, „Balcanica Posnaniensia”, XIV, 2007, s. 83-124; idem, *Nowa Patzynakia pomiędzy Wschodem i Zachodem. Z zapomnianych dziejów małego ludu*, [w:] *Opuscula archaeologica: opera dedicata in professorem Thaddeum Malinowski*, red. W. Dzieduszycki, Zielona Góra 2007, s. 103-125.

⁴⁴ Patrz np.: J. Laurent, *Byzance et les Turcs seldjoudides dans l’Asie Occidentale jusqu’au 1081*, Paris 1913, s. 15-24; Cl. Cahen, *La première pénétration turque en Asie Mineure*, Byz. 18, 1946-48, s. 5-67; idem, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, s. 66-72; S.G. Agadžanov, K.N. Juzbašian, *K istorii tiurkskich nabiegov na Armeniju v XI v.*, „Palestinskij Sbornik”, 13 (76), 1965, s. 144-159 (dalej PS); R.A. Gusejnov, *Iz istorii otnošenij Vizantii s Sel’džukami (po sirijskim istočnikam)*, PS, 23 (86), 1971, s. 156-167; Sp. Vryonis jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971, s. 80-96; idem, *Nominadization and Islamization in Asia Minor*, „Dumbarton Oaks Papers”, 29, 1975, s. 41-71; A. Friendly, *The Dreadful Day. The Battle of the Mantzikert 1071*, Londyn 1981, s. 129-148; Cl. Foss, *The Defenses of Asia Minor against the Turks*, „The Greek Orthodox Theological Review”, 27, 1982, s. 145-205; K.N. Juzbašian, *Armianskie gosudarstva...*, s. 216-235; A.G.C. Savvides, *To Vizantio kai oi Seltzukoi Tourkoi ton endekato aiona B’ekdosi*, Ateny 1988; G. Leiser, *Ibrahim Kafesoğlu, „The first Seljuk raid into eastern Anatolia (1015-1021) and its historical significance”*, „Meso-geios”, 25-26, 2005, s. 27-47.

nych sukcesów⁴⁵. Wykorzystanie Alan jako najemników mogło wydawać się odpowiednie dla Konstantyna Monomacha⁴⁶, który był inicjatorem likwidacji armii Iberii i przekształcenia jej żołnierzy w płacących podatek rolników⁴⁷. Stało się to w prawdopodobnie w 1053 r., czyli już po śmierci Zoe, kiedy alańska metresa cesarza stała się jego faktyczną żoną⁴⁸.

Być może Konstantyn Monomach przemyślał o zacieśnieniu związków z Alanami, w celu pozyskania ich jako najemników w walce przeciwko Turkom⁴⁹, ponieważ dotychczasowy sposób obrony przed najazdami tureckimi nie przynosił oczekiwanych rezultatów, gdyż oddziały stacjonujące w nadgranicznych twierdzeniach wykazywały się zbyt małą mobilnością⁵⁰. Dla mieszkającego w Konstantynopolu cesarza, bacznie obserwującego wydarzenia na wschodniej granicy i osobiście podejmującego decyzje dotyczące jej obrony⁵¹, lepszym

⁴⁵ Notabene w walkach na wschodniej granicy uczestniczyli również przedstawiciele Alanów, jak chociażby magister Konstantyn Alan, jeden z wodzów bizantyńskich podczas nieudanego oblężenia Dwinu; Scyl., s. 437; V.A. Kuznecov, *Alania...*, s. 31; S.N. Malachov, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 193.

⁴⁶ Należy pamiętać, że połowa XI wieku to kryzys armii bizantyńskiej, zerwanie z tradycją armii temackiej i przejście na wykorzystanie oddziałów najemnych; lit. patrz np.: V. Laurent, *Les Francs au service des „Byzantins”*, „Echos d’Orient”, 29, 1930, s. 61-72; H. Glykatzis-Ahrweiler, *Recherches sur l’administration de l’empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, „Bulletin de Correspondance Hellénique”, 84, 1960, s. 33-34; N. Oikonomidès, *L’évolution de l’organisation administrative de l’empire byzantin au XI siècle (1025-1118)*, „Travaux et Mémoires”, 6, 1976, s. 125-152; J.-C. Cheynet, *La politique militaire Byzantine de Basile II à Alexis Comnène*, ZRVI, 29-30, 1991, s. 63-74; idem, *Les effectifs de l’armée byzantine aux Xe-XIIIe s.*, „Cahiers de civilisation médiévale”, 28, 1995, s. 319-335; idem, *Le rôle des Occidentaux dans l’armée byzantine avant la Première Croisade*, [w:] *Byzanz und das Abendland im 10. und 11. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien 1997, s. 111-138; J. Shepard, *The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium*, „Anglo-Norman Studies”, 15, 1993, s. 275-305; N. Oikonomidès, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Ateny 1996, s. 264-272.

⁴⁷ Decyzja ta miała objąć 50 000 ludzi i zgodnie została uznana przez ówczesnych historyków za katastrofalną dla systemu obrony wschodnich granic bizantyńskiego państwa (Scyl., s. 476; Attal., s. 34; Kekaumen, *Sovety i rasskazy. Poučenie vizantijskogo polkovodca XI veka*, ed. G.G. Litavrin, Sankt-Peterburg 2003, s. 168, 170); patrz też: J. Laurent, op. cit., s. 50; W. Treadgold, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford 1995, s. 80.

⁴⁸ Tak np. S.N. Malachov, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 191.

⁴⁹ Warto bowiem również zauważyć, że jakkolwiek Psellos nazywa Alanię mało znaczącym państwem, to inne źródła, wprawdzie odnoszące się do wieku X, podkreślają znaczenie militarne Alanii; patrz np.: V.A. Kuznecov, *Alania...*, s. 17; S.N. Malachov, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 192.

⁵⁰ M. Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204. A political history*, London 1984, s. 18-19; patrz też: Sp. Vryonis jr., *The Decline...*, s. 85-86.

⁵¹ Doskonałym przykładem może być kampania przeciw Ibrahimowi Inalowi, podczas której ostateczne decyzje podejmował właśnie Konstantyn IX Monomach; Scyl., s. 449-454; na temat samej kampanii patrz np.: J. Laurent, op. cit., s. 22; Sp. Vryonis jr., *The Decline...*, s. 86; J. Shepard, *Scylitzes on Armenia in the 1040s, and the Role of Catalan Cecaumenos*, REA,

rozwiązaniem mogło się wydawać pozyskanie odpowiednich funduszy i poszukiwanie najemników, którzy staliby się równorzędnym przeciwnikiem dla Turków i być może, mieliby to być właśnie Alanowie⁵². Bizantyńscy stratioci niespełniający oczekiwań cesarza powinni natomiast zamienić daninę krwi na brzęczącą monetę. Bez względu jednak na to, czy Monomach zdecydował się na reformę obrony wschodnich granic Cesarstwa pod wpływem coraz ściślejszych związków z Alanią czy też nie, to niewątpliwie owe kontakty podkreślają istotne znaczenie Alanii we wschodniej polityce Konstantynopola⁵³.

Powyższe rozważania pozostaną w znacznej mierze hipotezą, gdyż intrygująca narracja Michała Psellośa pozwala poznać kształt bransolet alańskiej metresy Konstantyna IX Monomacha⁵⁴, natomiast nie wyjaśnia jednoznacznie motywów zacieśniania kontaktów z Alanią w końcowej fazie jego panowania. Argumentacja Psellośa, że było to wynikiem namiętności cesarza, nie wydaje się być przekonującą, jeśli wziąć pod uwagę troskę ówczesnych władz o stan państwa. Być może więc w istocie chodziło o pozyskanie militarnej pomocy ze strony Alanów⁵⁵. Niewątpliwie natomiast analizowany fragment *Kroniki* Michała Psellośa ukazuje, jak trudno wychwycić konkretne informacje z potoku słów elokwentnego polihistora.

11, 1975-1976, s. 270-283; K.N. Ju z b a š i a n, *Armianskie gosudarstva...*, s. 222; A. G.C. S a v - v i d e s, op. cit., s. 26-27.

⁵² S. N. Malachow podkreśla nawet, że w ówczesnej złożonej sytuacji międzynarodowej Alanowie pozostawali jedynymi realnymi sojusznikami dla Konstantynopola (S.N. M a l a c h o v, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 194).

⁵³ Ochłodzenie we wzajemnych relacjach Bizancjum i Alanii przyniosły natomiast krótkotrwałe samodzielne rządy Teodory, kiedy to kochanka Konstantyna ponownie, zgodnie ze słowami Michała Psellośa, została sprowadzona do roli wyłącznie zakładniczki; Psell., VI, 155; S.N. M a l a c h o v, *Vizantijsko-alanskie...*, s. 192.

⁵⁴ Psell., VI, 152.

⁵⁵ Warto nadmienić, że niemal trzy dekady później na prośbę cesarza Michała VII Dukasa sześciotysięczny oddział Alanów miał wspomóc Bizantyńczyków w walce ze zbuntowanym frankijskim najemnikiem Rousellem de Bailleul (Nicephori Bryennii *Historiarum libri quattuor*, rec. P. Gautier (CFHB, IX), Bruxelles 1975, s. 183; G. S c h l u m b e r g e r, *Deux chefs normandsy des armées Byzantines aux XIe siècle*, „Revue Historique”, 16, 1881, s. 300; Ju.S. G a g l o j t i, op. cit., s. 149-150; J.-Cl. C h e y n e t, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1996, s. 78, 165; por.: J. D u d e k, *Oblicza rebelii Roussela de Bailleul (1073-1075), normandzkiego rycerza na służbie bizantyńskiej*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społeczeństwach*, Warszawa 2004, s. 279; tam mowa o tożsamości Alanów z Gruzinami). Ogólnie na temat alańskich najemników w armii bizantyńskiej patrz np.: G.G. L i t a v r i n, *Vizantijskoe obščestvo i gosudarstvo v X-XI vv.*, Moskwa 1977, s. 253; N. O i k o n o m i d è s, *Fiscalité...*, s. 271.